

Az Antidotarium Nicolai

Dr. Rádóczy Gyula

Az európai gyógyszerészet háromnegyed évezredes jubileumával kapcsolatosan a II. Frigyes által kötelező érvényre emelt gyógyszerkönyvet – az Antidotarium Nicolait – ismerteti a szerző.

Most, amikor a 750 éves európai gyógyszerészetet ünnepezzük, talán nem érdektelen megemlékezni az első olyan európai gyógyszerkönyvről sem, amely egyik helyen hivatalos formában, másik helyen nem hivatalosan, de mindenképpen valamilyen tekintetben vezérfonalként szerepelt, mint az összetett gyógyszerek előállítására vonatkozó előiratgyűjtemény. Ez a gyógyszerkönyv az Antidotarium Nicolai volt, amelynek kihatásai a XIII. század elejétől a XVIII. századig, sőt egyes vonatkozásokban egészen napjainkig kimutathatóak a későbbi gyógyszerkönyvek tekintetében. Az Antidotarium Nicolai előíratainak fele ugyanis még változatlan formában szerepelt *Valerius Cordus*nak az 1546-ban megjelent Nürnbergi Dispensatoriumában, amiről viszont tudjuk, hogy a másik két XVI. századi német dispensatoriummal – az augsburgival és a kölnivel – együtt döntően befolyásolták a későbbi osztrák gyógyszerkönyvek megírását, amelyek viszont az első magyar gyógyszerkönyvekre gyakoroltak nagy hatást. Ez a XII. és XIII. század fordulóján megírt munka – az Antidotarium Nicolai – II. Frigyes egészségügyre vonatkozó törvényeinek megalkotásakor már létezett és bizonyítható is az arra gyakorolt hatása. Mindenesetre II. Frigyes az egészségügyre vonatkozó rendelkezéseiben ezt a gyógyszerkönyvet tette kötelező érvényűvé birodalma számára, tehát ezt tekinthetjük Európa első kötelező érvényű gyógyszernormatívumának. Ráadásul ezen kívül nem tudunk még egy olyan munkáról, amely ennek a kornak a gyógyszereivel ilyen mélységben foglalkozna.

Tudjuk, hogy *Barbarossa Frigyes* unokája, II. Frigyes – akinek magyar kapcsolatai is voltak, hiszen a nála 10 évvel idősebb első felesége *Konstancia*, II. *Alfonz* aragon király leánya, *Imre* magyar királynak volt az özvegye – IX. *Gergely* pápa heves tiltakozása ellenére 1231-ben Melfiben kiadta híres törvényét, amelyben korát jóval megelőzve, a felvilágosult abszolutizmus szellemében, egészen új állami, nemzetgazdasági és katonai szervezetet adott birodalmának. Ebben – a középkorban szokatlan módon – mellőzte a hűbéri rendszert, kimondta alattvalóinak a törvény előtti egyenlőségét, eltiltotta a kínpad és az istenítélet alkalmazását, és elrendelte az általános hivatalképeséget. A most minket érdeklő egészségügyi törvényei is ehhez kapcsolódtak. Ezeket 1231 és 1241 között rögzítette a „Nova constitutio”. Túlzás lenne azonban azt állítanunk – mint ezt *Rudolf Smítz* munkáiból tudjuk –, hogy ez a törvény magát a gyógyszerészetet teremtette meg és létrehozta a patikát mint olyant, csupán arról lehetett szó, hogy egy már kialakulóban lévő, amúgy is létező helyzetet jogilag is szabályozott. Hiszen mindenki által ismert tény, hogy a gyógyszerészi hivatás kialakulása, az orvos és a gyógyszerész munkájának szétválása hosszú, évszázados folyamat eredménye volt. Mindenesetre már az is ezek-

hez a törvényekhez sorolható, hogy a nápolyi egyetem alapításakor 1224-ben II. Frigyes kötelezővé tette a gyógyszerészi esküt.

De térjünk vissza az Antidotarium Nicolaira, amelynek legelső, félreérthetetlen említésével 1244-ben találkozhatunk, *Vinzenz von Beauvais* „Speculum doctrinale”-jában. Tehát az Antidotarium Nicolainak feltétlenül ennél korábban, feltehetőleg 1200 körül kellett keletkeznie. Meg kell jegyezni azonban, hogy vannak akik még előbbre teszik keletkezését, hivatkozva *Salernus Compendium*ra, amely 1160 körül keletkezett és amelyben szerepel egy „Vomitus Nicolai” elnevezésű hánytatószer, amit az Antidotarium Nicolaiából eredeztetnek. Mindenesetre az Antidotarium Nicolai keletkezésének idején még a humoralpatológia szellemében folyt a gyógyítás. Az Antidotarium Nicolait először *Nicolaus Jenson* jelentette meg nyomtatásban 1471-ben Velencében és ennek a hasonmás kiadását hozta forgalomba az IGGP 1976-ban.

Hogy oktatásra szánt munkának készült, azt maga az előszó igazolja, amelyben az áll, hogy diákjai felkérik a szerzőt, állítson össze számukra egy biztos vezérfonalat a gyógyszerek elkészítéséhez. De igazolja az is, hogy Párizsban 1260 körül *Jean de Sancto Amado* szintén tanította diákjainak ezt a művet, sőt 1270 körül már a párizsi orvosi fakultás vizsgaanyagaként jelölte azt. Egyaránt tekintették tehát tankönyvként és gyógyszerkönyvként is.

Hogy Salernóban készült, arra nemcsak a stílusa, de az alkalmazott salernoi súlyrendszere is utal, amelynek használatát II. Frigyes egészségügyi törvényeiben kötelezővé tette birodalma gyógyszerészei és orvosai számára. Ennek a salernoi súlyrendszernek az alapja az ókori attikai talentom hatezred részének megfelelő drachma volt. Mivel az attikai talentomról tudjuk, hogy mai súlyértékben kifejezve 26 kg 196 g 22 cg-nak felelt meg, így azt is tudjuk, hogy a hatezred részét jelentő drachma 4,37 g-os volt. Ezt a drachmát az Antidotarium Nicolai még 3 scrupulusra illetve scrupulusonként 20–20 granumra osztotta, így a súlyrendszer legkisebb egysége a granum, 7 cg-ot jelentett.

Ez a súlyrendszer már alkalmas volt arra, hogy kisebb, gazdaságosabb gyógyszer mennyiségeket is előállíthasson a gyógyszerész. Tudjuk ugyanis, hogy korábban a gyógyszerészetben is használatos kereskedelmi súlyoknak még nem ismerték ennyire apró rész-súlyait, hanem ennek hiányában a patikus több fontnyi mennyiségeket volt kénytelen előállítani egy-egy gyógyszerből a kivonult hivatalos közegek szeme láttára, mert egzakt gyógyszervizsgálatok ismeretének híján ez a nyilvános előállítás garantálta a gyógyszer jó minőségét. Persze, ha romlékony volt a gyógyszer, akkor még a teljes mennyiség felhasználása előtt a megmaradt gyógyszert ki kellett dobni, ami nem kis anyagi áldozatot jelentett a patikus számára.

Általában a súlyarányok szigorú betartására hívta fel a figyelmet a szerző és sohasem használ olyan mennyiségeket, hogy „maréknyi” vagy „csipetnyi”, hanem minden esetben konkrét súlyokat közöl.

Megbízható forrásból, a Mesuet kommentáló *Christophorus de Honestis* – akinek már a neve is tisztességet jelent – 1340 körül megjelent munkájából tudjuk, hogy a Birodalom patikáiban az Antidotarium Nicolai előírásait betartva kellett készíteni a gyógyszereket. II. Frigyes egészségügyi törvényei ugyanis többek között foglalkoztak a gyógyszerek eltarthatóságával is és ezen keresztül az eltarthatóságnak az árképzésben játszott szerepével. Ha áttekintjük az Antidotarium Nicolai készítményeit, be kell látni, hogy azok – feltételezve a szakszerű előállítását – kivétel nélkül hosszú időn át tárolhatók voltak. De csak akkor lehetett az erre vonatkozó törvényes követelményeket előírni és megkövetelni, ha annak gyakorlati lehetőségeit valamilyen előiratban megtalálhatták. A törvény ugyan név szerint nem nevezte meg az Antidotarium Nicolait, azonban a korabeli gyógyszerelőírat-gyűjtemények közül kizárólag ebben voltak megadva az eltarthatóságra vonatkozó előírások és ez az előíratgyűjtemény (mondjuk gyógyszerkönyv) csakis hosszabb időn át eltartható gyógyszerek előíratait tartalmazta. „Ex tempore” előállítandókat egyet sem.

A kor „ex tempore” készíthető gyógyszereit ugyanis bárki, tehát laikus is előállíthatta, mert azok a háztartásban (durvábban fogalmazva: a konyhában) fellelhető anyagokból (tej, olaj, bor, ecet, stb.) konyhai technológiával (oldás, főzés, forrázás, keverés, gyúrás, stb.) elkészíthetőek voltak. De amikor már az arab gyógyászat elterjedt és előtérbe kerültek a bonyolultabb technológiával és sok esetben egzotikumokból előállított gyógyszerek, akkor már szükség volt egy olyan foglalkozásra, amelynek művelői megfelelő tudással rendelkeztek ahhoz, hogy eleget tehessenek ezeknek a bonyolultabb követelményeknek. Ezeknek nemcsak a gyógyanyagok hatását és az előállításukhoz szükséges technológiát kellett ismerniük, de a kereskedelemben is jártasnak kellett lenniük, hogy az alapanyagokat beszerezhessék. Úgyszintén botanikai és kémiai ismeretekkel is kellett rendelkezni ahhoz, hogy a saját maguk által begyűjtendő vagy megvásárolandó anyagokat azonosítani tudják.

Az első patikák tehát – és tulajdonképpen ma is – orvosokat tároló lerakatok, amelyekben részint alapanyagokat, részint a *hosszabb időn át eltartható* és szigorú ellenőrzés mellett már előre elkészített, összetett szereket tárolták és szolgáltatták ki az orvosok előírásai szerint, az azokra rászoruló betegeknek. Amikor ez a foglalkozási ág ilyen formában kialakult és amikor már a patikusnak nem kellett vándorolnia sem anyagbeszerzés céljából, sem a városi vagy megyei főorvoshoz, hogy annak ellenőrzése mellett elkészíthesse az összetett gyógyszereit, sem pedig azért, hogy faluról-falura járva eladhassa azokat a rászorulóknak, hanem helyhez kötött gyógyszerlerakatokban, patikákban expedíálható kötelező érvényű előíratok (gyógyszerkönyv) alapján, akkor beszélhetünk a gyógyszerészet létrejöttéről. De ez a folyamat nem egyik napról a másikra, hanem évszázados, lassú átalakulások révén jöhetett csak létre. II. Frigyes egészségügyi törvényei és az Antidotarium Nicolai ehhez nyújtott nagy segítséget. Tehát egyrészt az Antidotarium Nicolai megteremtette azt a súlyrendszert, amellyel már nem kellett olyan hatalmas mennyiségeket

előállítani, másrészt pedig lehetővé tette ezeknek az összetett gyógyszereknek a hosszabb időn át való eltarthatóságát a bevezetett konzerválási előírataival. A kettőre együttesen támaszkodhattak II. Frigyesnek a gyógyszerárképzéssel kapcsolatos rendelkezései.

Láttuk, hogy II. Frigyes egészségügyi törvényeinek megalkotásakor az Antidotarium Nicolai már létezett, sőt az abban foglaltakra támaszkodott is ez a rendelet. Láttuk azt is, hogy a salerno i orvosiskolában készült, eredetileg oktatási céllal. De még mindig nem tudjuk azt, hogy ki volt a mű szerzője?

Az Antidotarium bevezetőjét így kezdi a szerző: „Ego Nicolaus” (én Miklós). Többet azonban nem árul el magáról, viszont ebben a bevezetőben olvasható az is, hogy a szerző a saját orvostanhallgatói számára írta a munkát, ami arra enged következtetni, hogy a szerző a salerno i orvosi iskola professzora volt. *Alfonz Lutz* munkái során tisztázni igyekezett az 1960-as években, hogy a korabeli, de ma is ismert orvosok közül kik azok a Miklós keresztnévűek, akik mint szerzők számításba sem jöhetnek az Antidotarium esetében. Így kizárta *Alexandrinust* és *Praepositust* is. Szerinte *Nicolaus de Aversa* (vagy *Aversanius*) lehet a szerző, azonban konkrét bizonyíték híján ezt a feltevést is csak spekulációnak tekinthetjük, mivel az ide vonatkozó életrajzi adatok nincsenek összhangban az Antidotarium Nicolai keletkezési idejével. Annak ellenére kell ezt mondani, hogy végső soron mégiscsak *Lutz* munkásságának köszönhetjük az Antidotarium Nicolaival kapcsolatos igen sok tévedés tisztázását, beleértve még *Leonhart Fuchsnak* a XVI. században megjelent, ezzel kapcsolatos vitáitában leírtakat is. Ha szabad megkockáztatnom saját véleményemet – amit a körülmények mérlegelése alapján, de ugyancsak minden konkrét bizonyíték nélkül mondok – én mégis *Nicolaus Praepositus* salerno i orvosprofesszort tartom lehetségesnek, mint szerzőt.

Az Antidotarium Nicolai szerkezetével kapcsolatosan szeretném még elmondani, hogy az a tekintetben is újdonságot jelentett, hogy szereik alfabetikus sorrendjében közli a gyógyszerek előíratait. Abban az időben ez teljes mértékben szokatlan volt, helyette inkább a betegségek vagy gyógyszerformák szerinti csoportosításban sorolták fel általában a gyógyszereket. De nemcsak a gyógyszerek neveit közli, hanem azok etimológiáját is. Ezt követi az illető gyógyszer indikációja, majd a részletes előírat azzal a megjegyzéssel, hogy a szerző az ott szereplő mennyiséget találta a leggyazdaságosabbnak előállítás céljából.

Az Antidotarium Nicolai tehát végül II. Frigyes rendelete alapján hivatalosan is gyógyszerkönyvvé vált, amelyet az orvosoknak és a gyógyszerészeknek egyaránt figyelembe kellett venni. A kortárs *Gilles de Corbeil* 1194 körül így ír az Antidotarium Nicolairól: „A beteg meggyógyulásához vezető egyetlen más könyv sem lehet alkalmasabb, mint az Antidotarium Nicolai, akár késsel történő kezeléssel, akár a belső szervek meggyógyításáról van szó”.

PELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Golz, Diethlinde*: Mittelalterliche Pharmazie und Medizin. Stuttgart, 1976. Veröffentlichungen der IGGP e.V. Band 44. – 2. *Hein, Wolfgang-Hagen, Sappert, Kurt*: Die Medizinordnung Friedrichs II. Stuttgart, 1957. Veröffentlichungen der IGGP e.V. Band 12. – 3. *Lutz, Alfons*: Der verschollene frühsalemitanische Antidotarius magnus in einer Basler

Handschrift aus dem 12. Jahrhundert und das Antidotarium Nicolai. Stuttgart, 1960. Veröff. der IGGP e.V. Band 16. 97-133. – 4. Lutz, Alfons: Das Dynameron des sog. Nikolaus Myrepsos und das Antidotarium Nicolai. Stuttgart, 1963. Veröff. der IGGP e.V. Band 21. 57-73. – 5. Lutz, Alfons: Chronologische Zusammenhänge der alphabetisch angeordneten mittelalterlichen Antidotarien. Basel, 1964. – 6. Lutz, Alfons: Aus der Geschichte der mittelalterlichen Antidotarien. Stuttgart, 1973. Veröff. der IGGP e.V. Band 40. 115-121. – 7. Rádóczy Gy.: A XVI. századi német dispensatoriumok hatása a Magyarországon hivatalos gyógyszerformatívumokra. Acta Pharm. Hung. 55, 25-29 (1985) – 8. Rádóczy Gy.: A régi gyógyszerészeti mértékegységek és kialakulásuk története. Orvostört. Közl. 87-88, 229-241 – 9. Rádóczy Gy.: A gyógyszerellenőrzés fejlődése a gyógyszerkönyveinkben. Gyógyszerészet 10, 541-544 (1989) – 10. Schmitz, Rudolf: Zur

Entwicklungsgeschichte und Soziologie des deutschen Apothekerstandes im Hoch- und Spätmittelalter. Stuttgart, 1958. Veröff. der IGGP e.V. Band 13. 157-165. – 11. Schmitz, Rudolf: Über den hochmittelalterlichen apotheca-apothecarius-Begriff im deutschen Sprachgebiet. Pharm.Ztg 871 (1959) – 12. Schmitz, Rudolf: Das 13. Jahrhundert als der Beginn der Wissenschaftlichen Pharmazie in Deutschland. Pharm.Ztg 1622-1641, (1961).

Gy. Rádóczy: *The Antidotarium Nicolai*.

In connection with the 750 year's jubilee of the European pharmacy author presents the „Antidotarium Nicolai” brought into force by Frederic II. as a compulsory pharmacopoea.

(Orvostörténeti Múzeum és Levéltár, Budapest, Apród u. 1-3. – 1013)

Érkezett: 1991. június 18.

Szövetkezetünk vállalja gyógyszerári berendezések tervezését, gyártását és helyszíni szerelését.

A referencia címek:

Komárom m. Gyógyszerári Központ
gyógyszerárai:

Vértesszőlős,
Ács,

Flórián Istvánné Üröm

Cím: ÉPSZÖV Építőipari Szövetkezet
Tatabánya II., Dankó P. u. 17.
Telex: 27-265 Telefax: 34 11-152
Telefon: 34 13-685